

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ

Σλαβικοί λαοί στα Βαλκάνια, 15ος-18ος αι.

Ενότητα 9: Αψβουργικές περιοχές: στρατιωτική μεθόριος και σερβική διασπορά

Ελένη Γκαρά

Επίκουρη Καθηγήτρια

Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας

Μυτιλήνη, 2014

Άδειες Χρήσης

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό υπόκειται σε άδειες χρήσης Creative Commons.
- Για εκπαιδευτικό υλικό, όπως εικόνες, που υπόκειται σε άλλου τύπου άδειας χρήσης, η άδεια χρήσης αναφέρεται ρητώς.

Χρηματοδότηση

- Το παρόν εκπαιδευτικό υλικό έχει αναπτυχθεί στα πλαίσια του εκπαιδευτικού έργου του διδάσκοντα.
- Το έργο «**Ανοικτά Ακαδημαϊκά Μαθήματα στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου**» έχει χρηματοδοτήσει μόνο τη αναδιαμόρφωση του εκπαιδευτικού υλικού.
- Το έργο υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση» και συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση (Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο) και από εθνικούς πόρους.

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

Πίνακας περιεχομένων

1. Στόχοι ενότητας	4
2. Περιεχόμενο ενότητας	4
3. Στρατιωτική ζώνη: θεσμικό καθεστώς	5
4. Σέρβοι στις αφβουργικές περιοχές	7
4.1 Εμπορική διασπορά	7
5. Επιλεγμένη βιβλιογραφία	9

1. Στόχοι ενότητας

Αντικείμενο της ενότητας αποτελούν οι θεσμικές και κοινωνικο-οικονομικές εξελίξεις στις υπό αψβουργική εξουσία περιοχές που συνόρευαν με τα οθωμανικά εδάφη, ιδίως μετά την αψβουργική επέκταση στη Σλαβονία, η οποία επικυρώθηκε με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699).

2. Περιεχόμενο ενότητας

- Στρατιωτική ζώνη: Με ποιον τρόπο οργανώθηκαν οι υπό αψβουργική κυριαρχία περιοχές στη μεθόριο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία; Ποιες ήταν οι διαφορές ανάμεσα στη στρατιωτική ζώνη και στη λεγόμενη «πολιτική Κροατία»; Ποια ήταν τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των «ακριτών» της στρατιωτικής ζώνης και πώς εξελίχθηκε στον χρόνο το θεσμικό τους καθεστώς;
- Σέρβοι στις αψβουργικές περιοχές: Σε ποια εποχή και κάτω από ποιες σε συνθήκες μετακινήθηκαν σερβικοί πληθυσμοί στην υπό αψβουργική κυριαρχία Σλαβονία; Ποιο ρόλο έπαιξαν οι σέρβοι και άλλοι βαλκάνιοι έμποροι στο εμπόριο ανάμεσα στα οθωμανικά Βαλκάνια και την αψβουργική Κεντρική Ευρώπη; Ποιες συνέπειες είχε η ανάδυση ενός στρώματος σέρβων εμπόρων τον ύστερο 18ο αιώνα;

3. Στρατιωτική ζώνη: θεσμικό καθεστώς

Μετά τη μάχη του Μόχατς (1526) οι Αψβούργοι δημιούργησαν μια ζώνη με στρατιωτικό καθεστώς στη μεθόριο με τα οθωμανικά εδάφη, που λειτουργούσε ως αμυντική γραμμή. Εκεί εγκαταστάθηκαν κατά κύριο λόγο πληθυσμοί που ήρθαν από τις οθωμανικές περιοχές. Η στρατιωτική ζώνη επεκτάθηκε μετά την προσάρτηση της Σλαβονίας και την οριστικοποίηση των οθωμανοαψβουργικών συνόρων με τη συνθήκη του Κάρλοβιτς (1699). Η ζώνη αυτή, η οποία ήταν υπό την άμεση δικαιοδοσία του θρόνου και όχι της κροατικής αριστοκρατίας, όπως τα υπόλοιπα πρώην κροατικά εδάφη (η λεγόμενη «πολιτική Κροατία»), αποτελούνταν από κάστρα, φρούρια και οχυρωμένους οικισμούς. Οι κάτοικοι ήταν ταυτόχρονα στρατιώτες, με μόνιμη υποχρέωση την υπεράσπιση των συνόρων, και είχαν προνομιακό καθεστώς με μεγάλες φοροαπαλλαγές και δικαίωμα να κληροδοτούν τη γη στους απογόνους τους.

Το ιδιαίτερο καθεστώς των «ακριτών» της στρατιωτικής ζώνης, το οποίο ήταν προσωπικό και όχι εδαφικό, θεσπίστηκε επίσημα το 1630 με την έκδοση ενός καταστατικού χάρτη, του *Καταστατικού των Βλάχων (Statuta Valachorum)*. (Με τον όρο «Βλάχοι» αποκαλούνταν όλοι οι ορθόδοξοι έποικοι της στρατιωτικής ζώνης, ρομανόφωνοι ή σλαβόφωνοι.) Το καταστατικό προέβλεπε την παραχώρηση γης σε νοικοκυριά, με αντάλλαγμα την παροχή στρατιωτικής υπηρεσίας. Τα νοικοκυριά αυτά, γνωστά ως «ζάντρουγκες», ήταν σύνθετες μορφές οικιακής οργάνωσης· η κατοχή της γης και της υπόλοιπης παραγωγικής περιουσίας ήταν κοινή και όχι ατομική, και οι κλήροι δεν μπορούσαν να κατατμηθούν. Κάθε ζάντρουγκα όφειλε να παρέχει έναν στρατιώτη και ήταν συλλογικά υπεύθυνη για τις υποχρεώσεις – φορολογικές ή στρατιωτικές – προς το κράτος. Η οργάνωση του πληθυσμού έγινε στη βάση της τοπικής αυτοδιοίκησης: τα χωριά εξέλεξαν τους δικούς τους στρατιωτικούς αρχηγούς (*βοεβόδες*) και προεστούς (*κνεζ*).

Το ιδιαίτερο αυτό καθεστώς προκάλεσε τη δυσαρέσκεια των κροατών ευγενών, οι οποίοι εκφράζονταν πολιτικά μέσω της συνέλευσης τους, της λεγόμενης «κροατικής δίετας». Στο βαθμό που η αψβουργική επικράτεια επεκτεινόταν σε περιοχές του πάλαι ποτέ κροατικού βασιλείου που είχαν κατακτηθεί από τους Οθωμανούς, οι κροάτες ευγενείς περίμεναν οι περιοχές αυτές να περάσουν από τον έλεγχό τους. Αντίθετα, οι νέες κατακτήσεις τέθηκαν υπό τον έλεγχο του θρόνου που τις οργάνωσε με τρόπο ώστε να ενισχύεται η κεντρική διοίκηση, αγνοώντας τις αξιώσεις της κροατικής αριστοκρατίας που επιδίωκε να επαναφέρει τη φεουδαρχική τάξη πραγμάτων. Η δυσαρέσκεια αυτή δημιούργησε το υπόβαθρο για την εξέγερση των αριστοκρατικών οικογενειών Ζρίνσκι και Φράνκοπαν εναντίον του αψβουργικού θρόνου (1664-71), με στόχο την ανεξαρτητοποίηση των κροατο-ουγγρικών περιοχών. Αντιδράσεις υπήρξαν επίσης και από την καθολική Εκκλησία, η οποία δε συμφωνούσε με την εγγύηση θρησκευτικής ελευθερίας που είχε δοθεί στους ορθόδοξους εποίκους.

Μια σειρά μεταρρυθμίσεων επί Μαρίας Θηρεσίας (1745-80) και επί Ιωσήφ Β΄ (1780-90) επέφεραν σημαντικές μεταβολές στην οργάνωση της στρατιωτικής ζώνης και τη

ζωή των «ακριτών». Καθιερώθηκε η υποχρεωτική στρατιωτική υπηρεσία ανδρών 16-60 ετών, και παράλληλα επεκτάθηκε η υποχρέωση παροχής στρατιωτικής υπηρεσίας και σε περιοχές εκτός της στρατιωτικής ζώνης. Επιβλήθηκε στρατιωτική διοίκηση με επίσημη γλώσσα τη γερμανική και αξιωματικούς διορισμένους από τη Βιέννη. Τέλος, η στρατιωτική ζώνη χρησιμοποιήθηκε ως περιοχή καραντίνας για τα εμπορεύματα και τους ταξιδιώτες από τις οθωμανικές περιοχές.

4. Σέρβοι στις αψβουργικές περιοχές

Η πρώτη μαζική εγκατάσταση σερβικών πληθυσμών στη στρατιωτική ζώνη ήρθε ως αποτέλεσμα της «μεγάλης μετανάστευσης» του 1690, όταν χιλιάδες νοικοκυριά από τη Ρασκία (Κοσσυφοπέδιο), υπό την ηγεσία του σέρβου πατριάρχη Αρσένιου Γ΄ Τσερνόγιεβιτς, ακολούθησαν τα αψβουργικά στρατεύματα που υποχωρούσαν. Ο Λεοπόλδος Α΄ των Αψβούργων, που τους είχε υποσχεθεί θρησκευτική ελευθερία και φορολογικές απαλλαγές, τους εγκατέστησε ως «ακρίτες» στη Σλαβονία. Ο πληθυσμός τους ενισχύεται στη διάρκεια του αιώνα με νέους μετανάστες και πρόσφυγες από τα οθωμανικά εδάφη, ιδίως κατά τους οθωμανοαψβουργικούς πολέμους. Οι πληθυσμοί αυτοί ζούσαν κατά βάση από την καλλιέργεια της γης και τα ζώα τους. Ανάμεσά τους υπήρχαν και ορισμένοι έμποροι και τεχνίτες, που ζούσαν στις πόλεις της στρατιωτικής ζώνης και εξαιρούνταν από τη στρατιωτική θητεία με αντάλλαγμα την πληρωμή ειδικού φόρου στο κράτος, ήταν όμως λίγοι.

Έδρα της ορθόδοξης Εκκλησίας στις αψβουργικές περιοχές έγινε το Σρέμσκι Κάρλοβτσι –Κάρλοβιτς στα γερμανικά. Μετά την κατάργηση του πατριαρχείου Ιπεκίου (1766) η μητρόπολη Καρλοβιτικών αποτέλεσε στην πράξη τη συνέχεια της σερβικής Εκκλησίας. Στο δεύτερο μισό του 18ου αιώνα, παράλληλα με την εμπορική και αστική ανάπτυξη στην στρατιωτική ζώνη, παρατηρείται μεγάλη πνευματική και εκπαιδευτική άνθηση με κέντρο την Εκκλησία. Υπό την έντονη επιρροή της ρωσικής εκκλησιαστικής γραμματείας και γλώσσας δημιουργείται μια ιδιαίτερη «καθαρεύουσα», η οποία αναδεικνύεται σε γλώσσα της εκκλησίας και της λογιούσνης.

4.1 Εμπορική διασπορά

Μετά τη συνθήκη του Πασάροβιτς (1718) ο εποικισμός των πρώην οθωμανικών περιοχών της Ουγγαρίας και της Σλαβονίας απέκτησε πιο συστηματικό χαρακτήρα. Οι περισσότεροι μετανάστες, από τους ορθόδοξους Έλληνες, Βλάχους και Σέρβους που ήρθαν από τα οθωμανικά εδάφη μέχρι τους γερμανόφωνους από την Αλσατία, τη Λωρραίνη και τη Ρηνανία, εγκαταστάθηκαν στην Ουγγαρία και την Τρανσυλβανία, κάποιοι όμως πήγαν και στις πόλεις της στρατιωτικής ζώνης.

Στις επόμενες δεκαετίες η οικονομική αναζωογόνηση αυτών των περιοχών, η ανάπτυξη της βιοτεχνίας και του εμπορίου ανάμεσα στις αψβουργικές και τις οθωμανικές περιοχές θα ενισχύσει ακόμη περισσότερο τις μεταναστευτικές κινήσεις και θα αποτελέσει το υπόβαθρο για την εμφάνιση των ακμαίων εμπορικών κοινοτήτων των ορθοδόξων. Σε αυτό συνέβαλαν καθοριστικά και οι όροι της συνθήκης του Πασάροβιτς, που προέβλεπαν ελευθερία ναυσιπλοΐας στον Δούναβη και προνομιακούς τελωνειακούς δασμούς για τους οθωμανούς υπηκόους. Όπως επισημαίνει ο Τράιαν Στογιάνοβιτς,

«[ο]ι Έλληνες, οι Μακεδονο-Βλάχοι και οι Σέρβοι έμποροι, μαζί με τους Ε-βραίους και τους Αρμένιους κατάφεραν να ελέγχουν όχι μόνο το εμπόριο της

Βλαχίας και της Μολδαβίας, αλλά και της Ουγγαρίας, της Βοϊβοδίνας, της Κροατίας-Σλαβονίας, καθώς και ένα μέρος του εμπορίου της Τρανσυλβανίας και της Μοραβίας. [...] Το Αυστριακό Εμπορικό Συμβούλιο υπολόγισε κατά τη δεκαετία του 1760 ότι στις χωροδεσποτίες της Ουγγαρίας υπήρχαν 2000 Οθωμανοί έμποροι, και σ' ολόκληρη την Ουγγαρία 17 με 18 χιλιάδες μόνιμα εγκαταστημένες οθωμανικές «οικογένειες». Στην πραγματικότητα, μόλις που υπήρχε ένα χωριό μέτριας έκτασης που να μην έχει τους δικούς του Έλληνες ή Εβραίους Krämer [=μπακάληδες].»¹

Οι ορθόδοξοι έμποροι που εγκαταστάθηκαν στην αψβουργική επικράτεια ερχόμενοι από τα οθωμανικά εδάφη αποκαλούνταν συλλήβδην Έλληνες, όποια και να ήταν η γλώσσα τους ή ο τόπος καταγωγής τους. Οργανώθηκαν καταρχήν ως εμπορικές συντροφίες (κομπανίες) που σταδιακά, μέσα από την παραχώρηση προνομίων από τους αυτοκράτορες, μεταξελίχθηκαν σε αυτοδιοικούμενες κοινότητες. Προς τα τέλη του 18ου αιώνα οι κοινότητες αυτές θα συνταραχθούν από διαμάχες μεταξύ ελλήνων (με τους οποίους θα συνταχθούν στις περισσότερες περιπτώσεις και οι Βλάχοι) και σέρβων εμπόρων, με επίκεντρο τη λειτουργία των ναών και των σχολείων, και πολλές από αυτές θα διασπαστούν σε δύο χωριστές κοινότητες: ελληνική και σερβική.

Παρά τη δραστηριοποίησή τους και σε άλλα εμπορικά πεδία, οι Σέρβοι συνδέθηκαν πάνω απ' όλα με την εξαγωγή χοίρων από τις οθωμανικές στις αψβουργικές περιοχές. Οι εμπορικές συνθήκες του ύστερου 18ου αιώνα ανάμεσα στους Αψβούργους και τους Οθωμανούς, που έδιναν τη δυνατότητα ελεύθερου εμπορίου, ευνόησαν τους Σέρβους του πασαλικιού του Βελιγραδίου και επέτρεψαν την εμφάνιση ενός στρώματος εύπορων εμπόρων και μεταφορέων στις οθωμανικές περιοχές. Αυτοί οι άνθρωποι θα παίξουν ηγετικό ρόλο στις εξεγέρσεις που οδήγησαν στην αυτονομία της κεντρικής Σερβίας στις αρχές του 19ου αιώνα. Ο Καραγιώργης, μετέπειτα αρχηγός της πρώτης Σερβικής Εξέγερσης (1804), ήταν διακεκριμένος ζωέμπορος που έκανε εξαγωγικές χοίρων στην αψβουργική Σλαβονία.

¹ T. Stoianovich, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», μτφρ. Ν. Μαμαρέλη. Στο Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, Αθήνα, 1979, 287-345: 305.

5. Επιλεγμένη Βιβλιογραφία

- Castellan, Georges, *Η ιστορία των Βαλκανίων (14ος-20ός αι.)*, μτφρ. Β. Αλιφέρη, Αθήνα: Γκοβόστης, κ.κ.
- Fine, John, *When ethnicity did not matter in the Balkans: A study of identity in pre-nationalist Croatia, Dalmatia and Slavonia in the medieval and early-modern periods*, Ann Arbor: The University of Michigan Press, 2006.
- Jelavich, Barbara, *Ιστορία των Βαλκανίων Ι: 18ος-19ος αιώνας*, μτφρ. Χ. Δεληστάθη, Αθήνα: Πολύτροπον, 2006.
- Κατσόβσκα-Μαλιγκούδη, Γιάννα, *Οι Σλάβοι των Βαλκανίων: Εισαγωγή στην ιστορία και τον πολιτισμό τους*, Αθήνα, 2004.
- Mitev, Plamen κ.ά. (επιμ.), *Empires and peninsulas: Southeastern Europe between Karlowitz and the Peace of Adrianople, 1699-1829*, Βερολίνο: Lit Verlag, 2010.
- Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Μαρία, *Οι Βαλκανικοί λαοί: από την τουρκική κατάκτηση στην εθνική αποκατάσταση (14ος-19ος αι.)*, Β' έκδ., Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2000.
- Σφέτας, Σπυρίδων, *Εισαγωγή στη Βαλκανική ιστορία, τ. Α': Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (1354-1918)*, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2009.
- Σταυριανός, Λ. Σ., *Τα Βαλκάνια από το 1453 και μετά*, μτφρ. Ε. Δελιβάνη, Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2007.
- Stoianovich, Traian, «Ο κατακτητής ορθόδοξος Βαλκάνιος έμπορος», μτφρ. Ν. Μαμαρέλη. Στο Σ. Ασδραχάς (επιμ.), *Η οικονομική δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, Αθήνα, 1979, 287-345.
- Sugar, Peter F., *Η νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από οθωμανική κυριαρχία (1354-1804)*, μτφρ. Π. Μπαλουξή, 2 τ., Αθήνα, 1994.